

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶԱՐԴԱՐՈՒԵՍՏ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄՈՔԻՖՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Սէնի ներկայ բիւով կը սկսինք արտասպել մի քանի մասեր՝ «Հայկական Զարդար-
ման» անուն կոորդակաճ գեղեցիկ եւ հմտալից զիբէն, որուն հեղինակն է Ս. Շ.
Մնացականեան, եւ որ նոյն պատկերազարդումը հրատարակուած է Հայկական ՍՍԽ
գիտութիւնների Ակադեմիայի կողմէ, 1955ին, Երեւանի մէջ: Այս գործը՝ որ մեծ ու-
շադրութիւն գրուեց նաեւ արտասահմանի մէջ, իր տեսակին մէջ եզակի երկագի-
տութիւն մըն է, որուն ընթերցումը ամէն հայու սիրտ արդար հպարտութեամբ կը
լիցնէ: Մեր ընթերցողներուն յիշեալ հաստի բովանդակութիւնն հաճախ մը տալու
նպատակաւ կ'արտասպենք մասեր՝ գործին եօրներուդ զուտէն: ԽԳԲ.

ՄՈՔԻՖ ԵՒ ԽՈՐԱՆ

Մասնագէտները, սովորաբար, յառ-
կապէս մանրանկարչութեան բնագաւա-
ռում, այստեղ խմբուած մոթիֆները միա-
սին չեն քննում: Չնայած նրանք յաճախ
են խօսում մուտքերի եւ խորանների մա-
սին՝ որպէս ճարտարապետական հասկա-
ցողութիւնների հետ կապուած մոթիֆնե-
րի, բայց երբեք չեն փորձում այդ հարցը
քննել նաեւ ճարտարապետական տեսան-
կիւնից, մինչդեռ նրանց բաւն էութիւնը
հասկանալու միակ ճանապարհը կայանում
է հենց դրանում:

Ակսենք մուտքերից:

Մեզ մօտ ընդունուած է այս զարդերը
կոչել կիսախորաններ, մի բան, որը ճիշտ
չէ: Ինչպէս կը տեսնենք, խորան հառ-
կացողութիւնն ընդգրկում է ամբողջա-
կան շէնքի զաղափարը, իսկ մուտքը՝ շէն-
քի միայն մի մասն է եւ ոչ երբեք նրա
կէտը: Աւելին, զարդարուածում մեծ
տարածում գտած մուտքերը արտայայ-
տում են ոչ թէ ամբողջ մուտքի, այլ
միայն նրա վերին մասի զաղափարը:

Ինչպէս ճարտարապետութեան մէջ,
այնպէս էլ զարդարուածում մուտքերը
լինում են մի քանի տեսակ, այն է, կա-
մարածեալ, դմբէթածեալ, արխարափային,
ինչպէս նաեւ այս հիմնական ձևերի կամ-
բինացումներով:

Թէ ինչպէս են ծագել մուտքերն ընդ-

հանրապէս, դա այլ հարց է: Մեզ այստեղ
հետաքրքրում է միայն մուտքերի զար-
դարուածային կազմը, նրանց միջոցով
արտայայտուած զաղափարների հարցը:

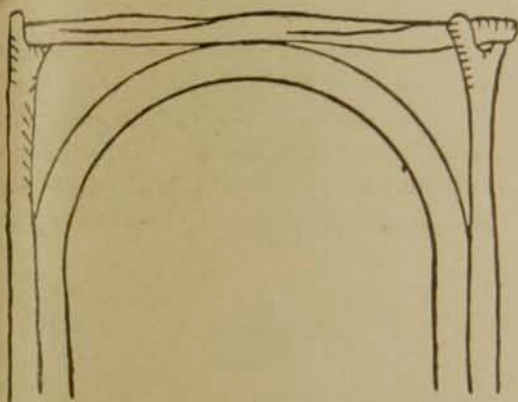
Թէ՛ աշխարհիկ եւ թէ՛ հազեար ճար-
տարապետութեան մէջ մինչեւ հիմա էլ
տակալ է մուտքերը յատուկ հզանակով
զարդարելու պրակտիկան: Հասկանալի է,
որ տարբեր զարուշմաներում եւ տարբեր
կառուցների վրայ տարբեր զարդամոթիֆ-
ներ են հանդէս գալիս: Հենց այս տար-
բերութիւնն ինքնին ակնարկում է այդ
զարդերի զաղափարական յատուկ բովան-
դակութեան պարագան: Եթէ ուշ չըջու-
նում այստեղ էլ այդ զարդերը չեն գի-
տակցուել եւ պահպանուել են բոլոր ճաշակի
ու աւանդութեան, ապա նոյնը չի կարելի
տեսլ հին ժամանակների մասին:

Այժմ փորձենք ընդհանուր դժերով
ժանտիմանալ մուտքերի վրայ տարածուած
հիմնական զարդամոթիֆների եւ նրանց ու-
այդ մուտքերի զաղափարական տանչա-
թիւնների հետ:

Այստեղ էլ ամենատարբէքաւոր փառ-
տերը բերուելու են մանրանկարչութիւ-
նից, որովհետեւ մանրանկարչութեան մէջ
պահպանուած են տեղի հին ծագում ու-
նեցող, բազմապիսի եւ բազմաքանակ վը-
կայութիւններ:

Զեւադրերում խիստ հաղուաղիւտ են
այն մուտքերը որոնք արտացոլում են

սովորական, անդարդ շէնքերի համապատասխան մասերի պատկերը: Մեզ ծանօթ աղպիսի նկարներից մէկը գտնուում է № 338 ձեռագրի 2ա թերթում (նկ. 779): Դա զոյգ սիւնների և մի գերանի պարզ միացումով կառուցուած մուտքի նկար է, որի միջին մասին տրուած է կանոնաւոր կամար ձև: Այս պարզ ու անշուք մուտքը, այլ առումներով, անշուշտ, կարող է մեծ արժէք ներկայացնել մասնագէտների համար: Պարզարուեստագիտութեան համար, սակայն, այդ և նման ուրիշներն առանձին նշանակութիւն չունեն: Նրանք բնորոշ էլ չեն զարդարուեստին: Վերջինիս համար յատուկ են զարդարուն մուտքերը:

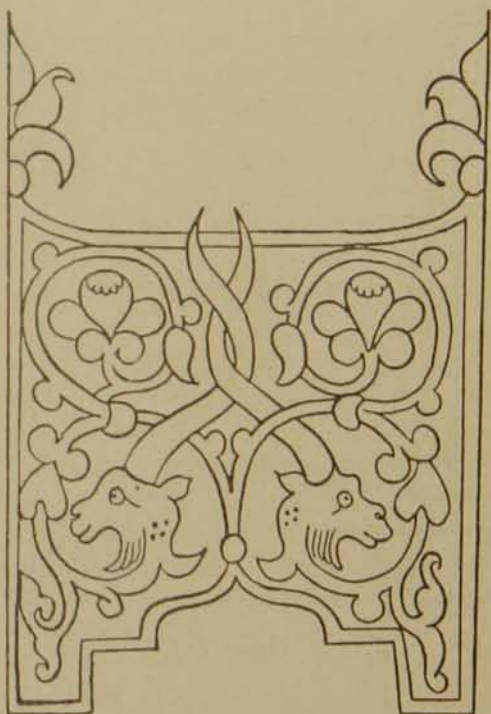

Նկար 779

Վերցնենք № 7729 ձեռագրի 495ա թերթում նկարուած մուտքը (նկ. 780): Այստեղ կայ մի շրջանակ, երկու այծ և երեք կենաց ծառ. այդ բոլորը, սակայն, օրգանապէս կապուած են միմեանց հետ իրենցից ներկայացնում են մի անքակտելի ամբողջութիւն: Մուտքի վերին աջ և ձախ անկիւններում կան մէկական կենաց ծառեր. նրանցից իւրաքանչիւրն իր հիմքում ունեցող հատիկից արձակել է մի զոյգ արմատ, որոնք, ուղիղ անկիւն կազմելով, միանում են միմեանց հետ և ստեղծում ամբողջ շրջանակը: Ըստ սրում, վերջինիս ստորին մասի զմբէթում ձև բարձունքը, իր հերթին, վեր է ածւում մի կենաց ծառի, որի զոյգ ճիւղերը ձգւում են դէպի մուտքի շրջանակաւոր ձախատի ներսը և այնտեղ, արտփելով երկուական ճիւղերի, պաղարկում են: Պատշգնիկից երկուսը բուսական ձև ունեն,

իսկ երկուսը՝ կենդանական: Այս վերջիններք մի-մի այծաղլուխներ են, որոնց երկար եղջիւրները, միանիւսուելով, բարձրանում են վեր և դուրս գալիս շրջանակից: Մուտքի ստորին մասի զմբէթում և փորուածքի գծերը, իրենց հերթին, արտայայտում են այս վերջին կենաց ծառի արմատների զաղափորը և միացած են մուտքի վերին անկիւններում գտնուող փոքրիկ կենաց ծառերի արմատների հետ:

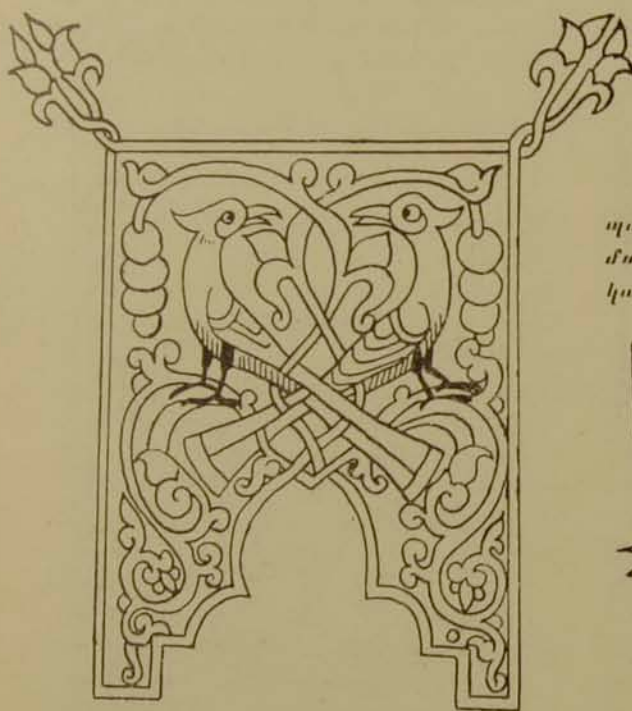
Մի պահ մտնանք այս մուտքի կապը ճարտարապետական կառուցի հետ և նայենք նրա վրայ որպէս զարդամոթիֆի: Պարզ է, որ այստեղ գործ ունենք ծնող-զոյգի, կենաց ծառի և պաղարկութեան զաղափարների հետ: Քանի որ ծնող-զոյգն

Նկար 780

էլ կենդանակերպ է, ուստի այստեղ առկայ է առանձին մնացուկը, որը խօսում է առնադրական կարգերի և ֆրատրիալ կազմաւորումների մասին: Այժմ վերջինքն նաև այդ ամբողջի կապը ճարտարապետական կառուցի այնպիսի կարևոր մասի հետ, ինչպիսին է շեմքը, մուտքը: Այդ շէնքը արդէն ոչ թէ մի սովորական բնակարանի իմաստ է արտայայտել, իր

անասական առումով, այլ ամբողջ առձմի վերցնենք մի սերիչ օրինակ՝ նոյն ձևազրի 590ա թերթից (նկ. 781)։ Այս մուսքի շրջանակը բաղկացած է բուսական պտղաբեր ձեղերից, սրանք, միահիստեղով, կազմել են թէ՛ ողջ մուսքի ձևատի ներսում և թէ՛ նրա վերին ծայրերին գտնուող զարդերը։ Դա կենաց ծառն է՝ իր սիմետրիկ շարաշարութեամբ։ Այդ ծառն էլ, սակայն, կապուած է կենդանական ծնող-զոյգի հետ, որը երեւան է գալիս հենց մուսքի ձևատի կենտրոնում՝ խաչաւորման պրոցեսում։ Այստեղ

նկար 781

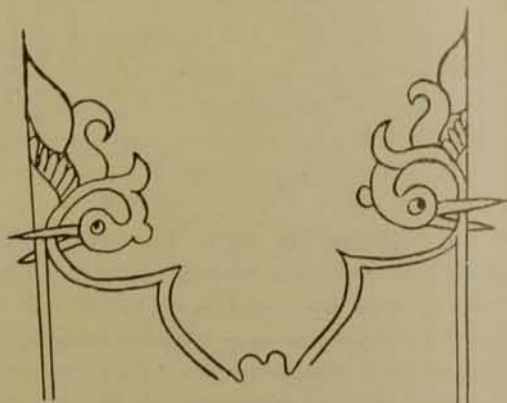
էլ առկայ են առեւտրի, առձմային հասարակութեան և ֆրատրիալ կազմաւորման գաղափարական մնացուկները։

Ծնող-զոյգի գաղափարը միշտ էլ, որ ցոյց է տրւում մուսքի կենտրոնում, շրջանակի ներսում, այն, սովորաբար, պատկերւած է նաեւ մուսքի վերին մասում։ Այդպիսիներից է, օրինակ, նոյն № 7729 ձևազրի 377ա թերթի մուսքը, որն ընդօրինակուած ենք հաստատմարար (նկ. 782)։ Այստեղ էլ ամբողջ մուսքի էութիւնը ցոյց է աւելիս հենց այդ զոյգի միասնութիւնը,

այսինքն՝ տրաւայտում է առձմի և նրա բաղկացուցիչ մասերի գաղափարը։

Բերենք ևս մի վկայութիւնը, այս անգամ ընդօրինակելով № 5537 ձևազրի 90ա թերթից։ Մուսքն այստեղ սրաշակի կերպով արտնւած է երկու կէտի, այդ կէտերը, սակայն, օրգանապէս կապուած են միմեանց հետ և հենց այդ կապի արդիւնքն է նրանց կենտրոնում գտնուող կենաց ծառը։ Նշուած կէտերից իւրաքանչիւրի վրայ կանգնած է մի սիրամարդ. նրանք հանդիսանում են առձմային ընտանիքի երկու կէտերի (ֆրատրիաների) առեւտրի ներկայացուցիչները, որոնց միասնութիւնից էլ հենց սերւած է նրանց միջև բարձրացած առձմածառը։

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ գաղափարական հարուստ բովանդակութիւն կայ ոչ միայն մուսքերի վրայ պատկերւած կենդանական ու բուսական մոթիֆների մէջ, այլև այն շրջագծերում կամ շրջանակներում, որոնք իրենց մէջ

նկար 782

են ընդգրկում ամբողջ մուսքը։ Ուստի, եթէ նման զէպքերում բացակային բուսական և կենդանական մոթիֆները, ապա շրջանակային գծերի սիմետրիկ շարաշարութիւնը նորից կարող է արտայայտել առձմա-ընտանեկան յարաբերութիւնների հետ կապուած սրաշ հասկացութիւն։ Այստեղից էլ պարզ է, որ գաղափարաւոր երկրաչափական կառուած մոթիֆների մէջ այնքան շատ տարածուած գծերը և նրանց կանոնաւոր միահիստեղները նոյնպէս ունեցել են գաղափարական բովանդակութիւն։

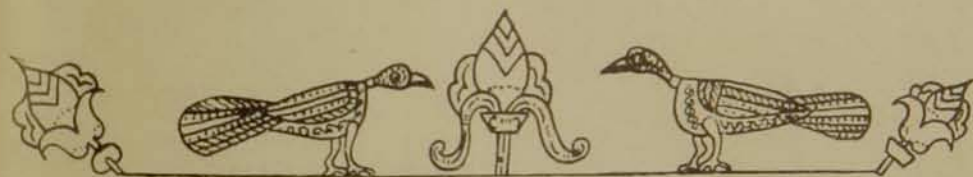
Մանրանկարչութեան, քանդակագործութեան մէջ և այլ բնագաւառներում մուսաթաշին զարդամոթիֆները այն անմիջական կապը, որ տեսանք վերեւում, յաճախ մասամբ խախտուած է, յաճախ էլ խիստ աղաւաղուած, Բայց և այնպէս մեր ձեռք բերած այս ծանօթութիւնների նարհիւհիւտութեամբ նկատուած են նրանց խախտարձ կապերը:

№ 3033 ձեռագրի 198ա թերթում պատկերուած մուսաթի տեսարանում թըռչնային ծնող-զոյգը կանգնած է մուսաթի վերին մասում և առանձին կապ չունի այդ մուսաթի հետ: Թւում է թէ, դա մի բնական տեսարանի վերաբարձրութիւն է: Ասկայն մեղ արդէն քաջ յայտնի է զաղափարական այն կուռ աղերսը, որ կայ այդ թռչունների և մնացած բոլոր զարդերի միջև: Նայնը կարելի է տեսլ նաև № 378 ձեռագրի 7բ թերթի համապատասխան նկարի մասին (նկ. 785), որի

քննուած է, ուստի կրկնութիւններ չենք կատարում:

№ 1379 ձեռագրի 2ա թերթում հանդիպում ենք տոհմային և ֆրատրիալ հասկացողութիւնների հետ աւելի սերտ կապեր ցուցարկերով մուսաթապատկերի:

Տոհմի երկու ֆրատրիաները պատկերուած են վազրանման կամ առիւծանման երկու զաղանների միջոցով, որոնց պաշերը, ճիւղաւորուելով միահիւսուել են միմեանց հետ և ստեղծել ամբողջ տեսարանով մէկ տիպուած դալարահիւս շրջագծերի, եռանկիւնիների և այլ զարդերի բարդ շարաշարութիւն: Այդ բոլորի կենտրոնից նայում է տոհմի մարդակերպ նախնու կամ նրա սերնդի զաղափարապատկերը: Այսպէս էլ, ինչպէս տեսնում ենք, ճարտարապետական կառույցի մուսաթի ճակատը, իր զարդերի միջոցով, դըրսեւորում է տոհմի ներքին կառուցուածքի պատկերը:

Նկար 785

նմաններն այնքան շատ են զարդարուեալում:

Ինչպէս արդէն տեսանք նախորդ գլուխներում, տոհմային կենաց ծառերի վրայ միանգամից երեւան են գալիս աւելի բարդ հասկացողութիւններ: Նայն երեւոյթը, բնականաբար, իր գրաչմէ է գրել նաև մուսաթերի պատկերների վրայ: Այսպէս, օրինակ, № 7729 ձեռագրի 490բ թերթում գտնուող մուսաթի վերեւի մասում կանգնած է թռչնակերպ ծնող-զոյգը, իսկ մուսաթի ներքում, երկճիւղ կենաց ծառի միահիւսուածից սերուել են ինչպէս բուսական, նայնպէս և կենդանական-առիւծաղլուխ պատկերներ:

Բանի որ այս մոթիֆների հարցն աւանձին-առանձին, հիմնականում, արդէն

№ 7482 ձեռագրի 2ա թերթում գրաւուող համապատասխան զարդի միջոցով ևս դրսեւորուած են նման զաղափարներ: Մուսաթի վերեւի մասում կանգնած են երկու թռչուններ, որոնց միջև զեակըւած է տոհմի պաղարկութեան զաղափարը՝ մարդկային պատկերների և բուսական զարդերի միջոցով:

Մուսաթազարդերի մէջ էլ վերին աստիճանի մեծ տարածում ունեն մարդագլուխ և կենդանամարմին էակների պատկերները: Այդպիսիներից յիշենք մի քանի օրինակ:

Ա. Շ. ՄԵԱՅԱԿԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 1)